

ները ծակծրկեր էին զգաճը, Գանկը փայլուն և մաքուր է, և սրունքը վրայէ վրայ: Խեղճ աղջիկը երկարատև նեղութիւն չէ ունեցած, տասնևհինգ տարուան աղջիկ մը, որուն կրածը տխուր ազդեցութիւն մը կ'ընէ այնչափ դարերէ ետքն ալ:

Չորրորդը հակայաձև մարդու մը դիակն է: Կռնրկի վրայ պառկած էր քաջութեամբ մեռնելու համար. իւր թևերն ու սրունքն ուղիղ են և անշարժ: Զգեստները խիստ որոշ կերպով կը տեսնուին. կոշիկներն ալէկ յարմար, ոտքին սանդաղները ժապավինով կապած, և անոնցմէ մէկը ոտքին մատուցներէն ծակած: Մէկ մատին վրայ

երկաթէ մատանի մը կայ. բերանը բաց է, քանի մը աւառները ելած. քիթն ու այտերը դեռ որոշ կը տեսնուին. աչուքներն ու մազերն անհետացած են, բայց ոչ և ընչաքէ: Այս գեղեցիկ դիակն վրայ պատերազմողի մը նկարագիրը կ'երևի: Յետ կանանց, որոնք մահուընէ կը խորշին, մարգս աներկիւզ կ'երևի աւերակաց մէջ՝ որ զինքը կը ճնշեն: Հոս կը վերջացրնժ խօսքս, վասն զի Պոմպէան ալ ասոր նման սրտաշարժ տեսարան մը չկրնար ընծայել մեզի: Մահ բռնական՝ իւր կարգէ դուրս տանջանքը, մահ որ կը կրէ և կը կուտի՝ աւերակաց տեսարաններէն առնուած հազար ութ հարիւր տարի վերջը:

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Դ Ն Ո Ւ Պ Օ Լ Ի Ս

ԷՏՄՈՆՏՈՑ ՏԷ ԱՄԻԶԻՍ ԻՏԱԼԱՅԻՈՑ

(Տէս Պր. Բ, էջ 174):

ՊԱՐԻՍՊԶՆ

Ստամբուլի հին պարսկաց չորս կողմի պտոյտն ուզեցի միայն ընել, և ամենայն իտալացոց որ պիտի երթան 'ի Կոստանդնուպոլիս խորհուրդ. կուտամ ինծի նմանելու, վասն զի մենաւոր մեծամեծ աւերակաց տեսին, բաւական խորին և աւախան տպաւորութիւն մը չթողուր: Բայց եթէ 'ի նմա որ բոլորովին մտադիր է ընդունելու զայն, և 'ի լռութեան կրնայ ազատութեամբ իր խորհրդոց ընթացից ետեէն երթալ: Գրեթէ հնգետասան իտալական մղոնի չըլլալայութիւն մը կար ընելու, հետիոտն, արեգական ճառագայթից տակ, ամայի ճամբաներէ: Թերևս — ըսի բարեկամս — մինչև ճանապարհին կէսը միայնութեան տխրութիւնը զայ վրաս և կանչեմ զքեզ օգնութեան իբրև Սուրբ մը. այլ վերջապէս կ'ուզեմ միայն երթալ: — Քասկս թեթևացի, որ չըլլայ թէ յանկարծ արուարձանեայ գող

մը ներսն ուզէ տեսնել. բան մը նետեցի և փափագող եղեգանց մէջ ք յետոյ ըսելու համար, — « Լուս կեցիր, անիծեալ գայլ — և զիչերոյ մեղմ անձրեւէ մ'ելած գեղեցիկ երկնքի մը տակ ճամբայ ինկայ առաօտուան ութին գէպ 'ի վայիտէ Սուլթանի կամուրջն:

Իմ ծրագիրս էր Ստամբուլէն կլլել Պլախերնեայց թաղին գոնէն, ընթանալ Ոսկեղբէն մինչև Եօթն Ալտարակաց գոնէն եղած պարսպաց գիծն, և դառնալ Մարմարայի ծովուն եզերքէն, պտրտելով այսպէս մահախտական քաղաքին ամբողջ մեծ եռանկեան չորս կողմն:

Անցնելով կամուրջն, աջակողմը դարձայ և յառաջեցի իստամբուլ-տիշաւը կոչուած ընդարձակ թաղն, որ քաղաքի երկայն գիծ մ'է, պարսպաց և նաւահանգստին մէջ պարփակեալ:

բոլոր տնակը և ձիթոյ և փայտի շտեմարանք, շատ անգամ հրդեհներէն աւերեալք: Նրբափողոցաց և Ոսկեղջեր ափանց մէջ, որուն երկայնութեամբ կը տարածուի կարգ մը փոքր նաւամատոյց տեղեաց և նաւութեան և մեծ նաւակը լցեալ ծոցերու, կայ խիտ երթեմէ մը բեռնակրաց, իշոց և ուղտուց, օտարոտի մարդկան և աղտեղի իրաց ընդխառնում մը, և անհասկանալի խօշիւն մը, որ մոտածել կու տայ այն Հինգկաց ծովու և Զինաց ծովու զարմանալի նաւահանգստից, ուր կրկին երկրագնաց ժողովուրդը և վաճառք մէկմէկու կը հանդիպին: Քաղաքին ասդիի կողմը մնացած որմունքն՝ հինգ մարդաչափ բարձր են, ատամնաձևեալ, ամեն հարկւր քայլին կողմնակի ունին չորեքանկիւնի փոքր աշտարակներ, և շատ մասերն կործանած. սակայն ըստամպօյի պարսպաց թէ՛ տրուեստի և թէ՛ յիշատակաց կողմանէ նուազ նշանաւոր միջոցն են: Ֆէնէրի թաղը կտրեցի, անցնելով պտղավաճառներով, պղպկունտագործերով, անիսոն և վարդօղի վաճառողներով լցեալ ափունքը, և բացօթեայ դրուած խոհակերպոցներով, իրենց վառմի միջոց տաճանաց պէս կեցած յոյն գեղեցիկ նաւաստեաց խումբից մէջէն պտրտեցայ Պալադի լայնատարր հրէական թաղին չորս կողմն. ընթացայ Պալադինայց լռանիստ թաղն, և վերջապէս քաղաքէն ելայ Ելլի - Գաբու կոչուած գոնէն, Ոսկեղջեր ափունքէն քիչ հեռու: Այս ամենը գիւրին է ըսելն. բայց մէկուկէս ժամուան ընթացք մ'է, մերթ յետ, մերթ յետ, աղմոյ լճաց բոլորտիքէն, ահագին քարանց վրայէն, անվերջ նրբափողոցներէ, միմի կամարաց տակէն, կտրելով ամայի լայնածաւալ միջոցներ, առանց ուրիշ առաջնորդի բայց եթէ Սէլիմի մզկիթին մինարէից ծայրն: Տեղ մը կը սկսին այն շտեմնուել ոչ գէմը և ոչ ըզգեստ եւրոպեան. ապա եւրոպական տնակքը աներևոյթ կ'ըլլան. յետոյ սալայատակը, յետոյ կրպակաց նշանքն, ապա ճանապարհաց նշանակն, յետոյ

ամենայն շառաշ աշխատութեան. և որչափ առաջ կ'երթաս, այնչափ աւելի շունը խոժոռ կը նային, տաճիկ ստահալք յանդուգն աչքը կը դիտեն, ռամկին կանայց խնամով երեսներն կը ծածկեն, մինչև որ կը գտնուիս կատարեալ ասիական բարբարոսութեան մէջ, և երկու ժամուան չըլագայութիւնը կարծես թէ երկու օրուան ճանապարհորդութիւն մ'եղաւ:

Ելլի-Գաբուէն ելլելով, ձախակողմը դարձայ և յանկարծակի հոչակաւոր պարսպաց ընդարձակածաւալ միջոց մը տեսայ, որ ցամաքի կողմանէ կը պաշտպանեն զիստանդուպօլիս:

Այն վայրկենէն վերջն երեք տարի անցան. բայց չեմ յիշեր զայն առանց կենդանի զարմանաց զգացում մ'իմանալու: Զեմ գիտեր արեւելից ուրիշ ուր տեղը կը գտնուին այսպէս համահաւաքեալ մարդկեղէն դարձոյ մեծութիւնը, զօրութեան վեհափառութիւնը, դարուց փառքն, յիշատակաց չքեղութիւնն, աւերակաց տխրութիւնը, բռնութեան գեղը: Տեսիլ մ'է, որ միանգամայն հիացումն, մեծարանք և երկուց կը չնչն. Հոմերոսի դրուագի մ'արժանի տեսարան: Թառալին տեսութեան, կը բանաս գլուխդ և կ'աղաղակես, — փառք. — ինչպէս ծայրատեսալ հսկայակերպ դիւցազանց անգրաւական գունդ մը:

Որմոց և ահագին աշտարակաց շրջապատը կը ձգուի մինչև ուր կը հասնի ուղքն, ելլելով և իջնելով ըստ բարձանց և խորոց, տեղ տեղ ամենացած՝ որ կարծես յերկիր կը խորասուզի, տեղ տեղ բարձր՝ որ կարծես թէ կը պսակէ լեռան մը գագաթն. զանազանալ անասնաճման աւերակաց կերպարանք, նկարեալ հազար խիստ դոյներով, գրեթէ սեւա մութ կայլիքէն՝ գրեթէ ոսկեզօծ սաստիկ դեղինը, և զարդարուած թուխ կանաչի մը բարդաւաճ աճմամբ, որ պատերուն վրայ կը մագլէ, աշտարակաց ատամնաձևերէն և ամրոցոց ծերպերէն պսակաձև կը

կախուի, աշտարակաց ծայրը բարձրա-
յօն ցցունքով կը տնկուի, կը դիզուի
բարձրակուտակ բրդաձեւերով, գոգցես
ջրվէժօրէն միջնորմներէ վար կու գայ,
և կը լեցընէ խրամատներ, պատա-
ռուածներ և փոսեր, և մինչև ճամբուն
վրայ կը յառաջէ: Որմոց երեք կար-
գեր են, որ աւերակաց իբրև հսկայա-
կան սանդուղ մը կը ձևացընեն. ներ-
քին պարիսպը, որ բարձրագոյնն է,
հաւասար կարճ միջոցաւ քառակուսի
ստուարակարկատ աշտարակներ ունի.
մէջտեղինը, բոլորի փոքր աշտարակ-
ներով ամրապնդեալ, արտաքինն ա-
ռանց աշտարակաց, զիջագոյն, և լայն
և խորափիտ փոսով մը պաշտպանեալ,
'ի հնումն Ոսկեղջեր և Մարմարայ ծո-
վուն ջրերով լեցուած, այժմիկ խոտով
և թուփերով ծածկուած: Բոլոր այս
պատերը դեռ կան, քիչ շատ ինչպէս
որ էին կոստանդնուպօլսոյ առման եր-
կորոգ օրը, վասն զի շատ քիչ բան են
Մէհմէմէտի և Պայագիտի Բ ըրած նո-
րոգութիւնքը: Տակաւին կը տեսնուին
այն խրամատը զորս բացին Օրպանի
աւագին թնդանօթք, խոյոց և բաղրս-
տրից հարուածոց հետքերն, ականաց
ճեղքուածքը և բոլոր տեղեաց նշանքն
ուրանօր մալեզին յարձակումներն և
դան և անյուսազոյն դիմամարտութիւն-
քը միեցան: Միջին օրմոց բոլորի աշ-
տարակըրը գրեթէ բոլոր մինչև հիմուն-
քը կործանած են. ներքին օրմոց աշ-
տարակըրը գրեթէ բոլոր կանգուն կան.
այլ անատամնաձև, կրճատած, գա-
ղաթինն սրացուցած իբրև տապարի
հարուածովք ծայրասուր բրած ահա-
դին ծառոց բուններ, և վերէն վար ճեղ-
քուած կամ ծովէն կրծած ժայռից պէս
հիմը փորած: Որմածի ահագին կտոր-
ներ, միջնորմներէն վար գլորած, մի-
ջին և արտաքին պատին սարահարկքն
և փոսը կը լեցընեն: Փոքր ճամբաներ
փլատակաց և մոլախոտոց մէջ կը սո-
ղան և կը կորսուին բարձրաձաղկ բու-
սոց աճման մութ ստուերաց տակ, որ-
ձաքարանց և կործանած պատերէն 'ի
դուրս երևցած դետնի պատառուածոց

մէջ: Երկու տշտարակաց մէջ եղած ա-
մենայն միջոց մարտկոցի, աւերակաց
և դալարութեանց հիւնալի պատկեր
մ'է, լցեալ վեհափառութեամբ և մե-
ծութեամբ: Ամենայն ինչ հակայտկերպ,
վայրենական, անհամբոյր, սպառնալից
է, և շքեղաշուք և տխրագին գեղեց-
կութեամբ մը դրոյմեալ, որ պատկա-
ռանք կ'ազդէ: Կարծես թէ աւատական
դղկեաց անծայրենի շղթայի մ' աւե-
րակըր կը տեսնես, կամ այն հրաշալի
պատուարաց մէկուն մնացորդը՝ որ ա-
րեւելեան Ասիոյ առասպելական մեծա-
մեծ ինքնակալութիւնքը կը չրկապա-
տէին: Իննետասներորդ դարուն կոս-
տանդնուպօլսոյն 'ի չիք դարձած է, կոս-
տանդինեանց քաղաքին դիմացն ես-
չորս հարիւրին օդը կը շնչես. ամենայն
մտածմունք անհնարին անկման օրուան
կ'ընթանան և վարկեան մ'ապշած և
զարհուրած կը մնաս:

Դուռն ուստի ելեր էի, 'ի Տաճկաց
էյրի—Գափու կոչուած, այն հռչակա-
պանծ կալիդարիա դուռն է, ուստի
Յուստինիանոս իր յաղթական մուտքն
ըրաւ, և յետոյ մտաւ Ալեքս հոմնենոս
գահուն տիրանալու համար: Դիմացը
մահմետական գերեզմանատուն մը կայ:
Պաշարման առաջին օրերն, Օրպանի
այն տարապայման թնդանօթն հօն դը-
րուած էր, որուն բոլորտիքը չորս հա-
րիւր զնդընկէցք կ'ախխատէին և զօր
հարիւր եղինք դժուարաւ կը շարժէին:
Դուռը պաշտպանեալ էր 'ի թէոդո-
րեայ կարիստեան և 'ի Յովնանէ կը-
րանդ, ընդդէմ տաճկական բանակին
ձախոյ լեռոյն որ մինչև Ոսկեղջիւր կ'եր-
կայնէր: Այն կէտէն մինչև ցՄարմա-
րա ծով չկայ ալ ոչ արուարձան մը և
ոչ տանց խումբ մը: Զանրան կ'ընթա-
նայ դէպ ուղիղ պատին և դաշտին
մէջ: Չկայ բան մ' որ հեռացընէ միտ-
քը աւերակաց տեսութենէն: Զամբայ
ինկայ: Երկար միջոց կրկին գերեզմանա-
տանց մէջէն զնացի. մէկ՝ քրիստոնեայ
'ի ձախակողմը, պատին տակ. ուրիշ մը
մահմետական աշկողմը, ընդարձա-

կածաւալ և նոճեաց անտառով մ'ըստուերատեալ: Արևը կ'այրէր. իմ առջևս կը տարածուէր ճամբան սպիտակ և ամպի, և կամայ կամայ բարձրա՛նալով ուղիղ գծով մը կը կտրէր բլուրոյն գագաթան վրայ պայծառագեղ երկինքը: Մէկ կողմէն աշտարակը աշտարակաց կը յաջորդէին, 'ի միւսմէն գերեզմանք գերեզմանաց կը յաջորդէին: Միայն իմ կանոնաւոր քայլին ոտնաձայնը կը լսէի և մերթ ընդ մերթ մեծ մողեսի մը շրջինը մերձաւոր թրփոց մէջ: Երկայն միջոց այսպէս զնացի, մինչև որ յանգագատից քառակուսի գեղեցիկ դրան մ'առջև գտնուեցայ, մեծ աղեղնաձև կամարով և ութանկիւնի երկու ստուար աշտարակներով: Ագրիանուպօլսոյ դուռն էր, Յունաց Բոլիանարիան, այն որ դիմացաւ 625ին Հերակլեսի ժամանակ՝ Ալարացոց ահեղ բախման, որ Մէհմէմէտի Բ գէմ պաշտպանուեցաւ Պօղոս և Անտոնինոս Տրոյիլոս Պօքիարտի եղբայրներէն, և որ ապա մուսուլման զինուորութեանց յաղթական մտից և ելից դուռն եղաւ: Ոչ առջևը և ոչ չորս կողմը կենդանի անձ մը կար: Յանկարծակի ելան արշաւակի երկու տաճիկ հեծեալք, փուշոյ ամպի մը մէջ պատեցին զիս և աներևոյթ եղան Ագրիանուպօլսոյ ճամբուն մէջ. յետոյ դարձեալ տիրեց խորին լուսթիւն մը:

Անտի, թիկունքս որմոց դարձրնելով, Ագրիանուպօլսոյ ճամբէն յառաջնցի, իբրեւի հովտին մէջ ինչոյ, եւայ բլրոյ մը վրայ, և ճաւուռ-փաշայի ալեձև և աղազուն արձականիստ դաշտին դիմաց գտնուեցայ, ուր Մէհմէմէտ Բ իր բանակամէջը դրաւ կոստանդնուպօլսոյ առման ժամանակ: Քիչ մ'ատեն հօն անշարժ կեցայ, չորս կողմը նայելով մէկ ձեռքս աչացս վրայ, իբրև կայսերական բանակետեղ հեռքը փնտռելու համար և առջևս բերելու այն մեծ և նորանշան տեսիլն՝ որ պիտի ընծայէր այն տեղն 1453ին գարունը լմննալու ժամանակ: Ճիշդ հօն կը զեղոյր, ի-

բրև իր սիրտն, բոլոր ահագին բանակին կենսքը՝ որ օրհասական մեծ քաղաքը կը սեղմէր իր սարսափելի գրկաց մէջ: Մնկից կ'ելէին փայլակնացոյտ հրամանքը՝ որ հարիւր հազար զործաւորաց բազուկքը կը շարժէին, որ Պէշիկ-դաշի ծոցէն Գասսըմ-փաշայի ծոցը երկու հարիւր ցոկնաւ կը քարշէին, որ հայ ականահատից բանակներ գետնին խորը կը մղէին, որ զինակրաց զուճարտակքը հարիւր կողմերէն կը սփռէին յարձակմանց ժամն իմացընելու համար, և թէսպիհի մը հատիկներն համրելու ծախուած ժամանակին մէջ, կը լարէին երեքհարիւրհազար աղեղներ և կը շողացնէին երեք հարիւր հազար վաղակաւորներ: Հօն կոստանդնի տփոյն գեսպանք կարադայի ճենովացոց կը հանդիպէին, որ եկած էին ձէթ վաճառելու Օրպանի թնդանօթքը զովացընելու համար և մահմետական լրտեսաց, որ Մարմարայի ծովուն ափունքէն կը դիտէին թէ կ'երևան հորիզոնին վրայ եւրոպական նաւատորմիքը՝ քրիստոնէական վերջին օգնութիւնքը տանելու կոստանդինեանց վերջին մարտկոցը: Կար հօն ուրոցող քրիստոնէից, ասիական բաղդախիզիներու, ծեր շէյխերու, նիհար տէրվիշներու վիսալ մը, պատառտեալ և ուժամբափ յերկայն ընթացից, որ անձկութեամբ կ'երթային և կու գային Ենիշէրեաց չորեքտասան հազար վրանաց բոլորտիքը, թամբեալ ձիոց անվերջ խմբից մէջ, անշարժ բարձր ուղտուց երկայնաձիգ գծից մէջ, խորտակած բազատից և բարանաց, պայթած խնդանօթից բեկորաց, կրանիտեայ ահագին բրգաձև գնտակաց մէջտեղը. փոշելից զինուորաց թափօրից հետ խառնուելով, որք երկու երկու 'ի պարսպաց բաց դաշտի մէջ կը տանէին անկերպարան դիակներ և մռնչող վիրաւորներ ծխոյ յաւիտենական ամպի մը մէջէն: Ենիշէրեաց բանակետեղ մէջտեղը Ալքունեաց գունագոյն վրանքը կ'ամբառնային, և ասոնցմէ վեր, Մէհմէմէտի Բ կարմիր խորանը: Եւ ա-

մեն առաւօտ լուսանալուն պէս, ինքն հօն էր, կանգուն վրանին դրան զիմաց, ույլագունեալ գիշերոյն վարանալից հըռ կմանէն, իր գեղին ցցունքով մը զարդարուած մեծ ապարօշով և իրեն արեւնազոյն երկայն պարեգօտով, և իր արծուոյ հայեցուածք կը սեւեռէր առջեւ տարածուած անհուն քաղաքին վրայ, մէկ ձեռքովը թուխ թանձր մօրուքը տանջելով և միւսովը իրեն թեք դաշունին արծաթեայ երախակալը, իրեն քով կար Օրպան, զարմանալիքան լծին, զանօթին հնարողը, որ քիչ օր ետքը ճայթելով, իր կմախքը Ործակարանին դաշտագետնոյն վրայ պիտի նետէր. Պայթած—Օլլու ծովակալն, արդէն խառոված պարսութեան նախազգացութենէն, որ Մեծ իշխանին ոսկեղէն ցուպը իր գլխոյն վրայ իջեցընել տուաւ. էրեքդիւնի յանդուգն հրամանատարը, շարժական մեծ ամբողջը, աշտարակը պսակուած և երկակապկուռ, որ տապ սուրբ Ռոմանոսի դրան զիմաց ածխնացեալ ինկաւ. հարիւր պատերազմաց արեւէն խանձած բանաստեղծից և օրէնագիրաց չրջանակ մը. սպիներով ծածկուած անդամօք և նետերէ պատառոտած պարեգօտներով փաշաներու չքադիր մը. 'ի բռին մերկ սուրերով հակահասակ եւնիչերեաց և պողպատէ գաւազաններով զինուած շաւուներու բազմութիւն մը, պատրաստք ապստամբաց և վատաց գլուխները վար ձգելու և մարմինքը կեղեքելու. բոլոր այն ասիական անապատ բազմութեան ծաղիլը, լցեալ առուգութեամբ, կատաղութեամբ և ուժով, որ բիւզանդական ինքնակալութեան գառամեալ նշխարաց վրայ երկաթեղէն և հրեղէն հեղեղի մը պէս հորդան տալու վրայ էր. և ամենքն արձանաց պէս անշարժք, արշալուստն առաջին ճառագայթներէն վարդազոյն ներկուած հորիզոնի վրայ՝ կը նայէին Մարթարէն խոստացած քաղաքին արծաթեայ հազար գմբէթաց, որոնց տակ էր այն ժամուն վատասիւրտ ժողովրդը. դեան ազօթքն և հեծեմանքը կը հըն-

չէին. և ոչ տեսնէի երեսներն, կեցուածներն, դաշոյններն, կրկնոցաց և պարեգօտից ծաղերն, և մեծամեծ ըստուերքն որ թնդանօթաց և աշտարակաց անխներէն փորուած գետնին վրայ կ'երկնային. Բայց յանկարծակի, կէս գետինը խրած խոշոր քարի մը վրայ աչքերս ինկնալով, և կարգալով հօն անհարթ արձանապատութիւն մը, այն մեծ պատկերին անհետ եղաւ ցնորական տեսեան մը պէս, և տեսայ մերկ դաշտին վրայ վէճանի որսորդաց զբաղման վրայ բազմութեան մը, զուգֆնէրու և կարմրատարատ հետևակաց սրփռիլը. լսեցի Բրովանսի և Նորմանտիոյ երգոց երգիլը. տեսայ զմարաշխասան Սէնդ—Արնոյ, Գանրուպէր, Ֆորէյ, Էպրի, Դաւ, Բեյլիսիէ. ճանչցայ հազար երեսներ և հազար կենդանի գոյներ մոլորակ մէջ և 'ի մանկութենէ իմ սրտիս սիրելի... և այն խեղճ արձանագրութիւնը զարմանաց և հաճութեան անբացատրելի զգացմամբ մը նորէն կարգացի, որ կ'ըսէր, — Էւգլինէոս Մագար, տասնապետ 22^ր թիթիսազէն գնդին մէջ, 16 Յունիս 1854:

Անտի անցոյ նորէն Լիքոսի հովիտը և դարձայ պարսպաց քալէն անցնող ճամբուն վրայ, միշտ ամայի և միշտ օձապտոյտ աւերակաց և գերեզմանաւ տեղեաց մէջ. Անցայ Բեմբի գինուորական հին դրան զիմացէն, զարդիս որմնալ. վերստին անցայ Լիքոսէն, որ այն կէտին քաղաք կը մտնէ, և վերջապէս հասայ Թնդանօթի կոչուած դրան առջև՝ Օրպանի մեծ թնդանօթէն, որ հօն զիմացը դարանեալ էր. դուռն՝ որուն դէմ Մէհմէտի բանակը իր վիրջին յարձակումը դարձուց: Բարձրացընելով աչքերս պարսպաց ծայրը, տեսայ ատամնաձեւերուն ետե քանի մը սեւա սոսկալի երեսներ, զիսախառն մաղեքով, որ աղշութեան զիրքով մ'իմծի կը նայէին. Յետոյ գիտցայ որ հօն բօշաներու ցեղ մ'իր բնակութիւնքը դրեր էր, հարստելով իրեն հիւզերն միջնորմաց և աշտարակաց ճեղքուածոց մէջ:

Հօս յիրաւի կուռոյն հետքերն հրսկայական են և հոյակապ . որմունք խուռուշացեալք, ծակոտեալք, փշրեալք . աշտարակք երկասեալք և անկերպարանք, հողաբլուրք փշտակաց լեռանց տակ թաղուած, ծերաք ամրոցաց ճեղքեալք, գետինը վեր 'ի վայր, փոսը վիթխարի բեկորներով լեցուած, որ լեռնէ մը փլած ժայռից հատորներ կը կարծուին: Կարծես ահաւոր պատեւրաղմը օր մ'առաջ մշուեր է և աւերակքը մարդկեղէն ձայնէ մը լաւագոյն կը պատմեն սոսկալի նախճիրը որուն հանդիսատես եղան: Եւ անկէ ոչ ինչ ընդհատ ելաւ ամեն դրանց դիմաց, պարսպաց բլուր երկայնութեամբ: Օսմանեան բանակը չորս ահագին առաջք բաժնուած էր, և յառաջեալ հարիւր հազար ինքնակամ զինուորներէ, որ մահու նախասահմանուած անհուն յառաջամարտիկ մը կը ձևացընէին: Բոլոր այս լեռնաթմբի մարմինը, այս անկիրթ և յանգուգն թաթարաց, կովկասեանց, արաբաց, սեղոյ ամբոխը, չէյխերէն առաջնորդեալ, տէրփիններէն գրգռեալ, չափունքու բանակէ մ'արշաւաջաց հարուածով յառաջ մղեալք, նախ խոյացաւ 'ի յարձակումն, հողով և շերտից խուրձերով բռնաւորեալ, մի միայն շղթայ մը յօրինելով և Մարմարա ծովէն ցրակեղջիւր գոչուն մը միայն արձրկելով: Երբ փոսին եղբրեն հասան, երկաթի և քարանց կարկուտ մը գիրենք կը կասեցընէ և կը ջարդէ. հարիւրաւոր կ'ինկնան, որձաքարերէ ճղմուած, նետերէ ծակծկւած, գնտակներէն շանթահարած, լեռնաթմբաց բոցերէ այրած, ծերք, մանկունք, գերիք, գողք, հովիւք, հողկահարք . կը փոխանակեն ուրիշ ամբոխք, աւելի հեռաւոր ամբոխներէ մղեալք . քիչ ժամանակի մէջ փոսը և եզերքները դիող կոյտերով, դողդոջուն անդամներով, արիւնազանգ փակեղներով, աղեղներով, վաղակաւորներով ծածկուած են. որոնց վրայ ուրիշ զինելոց հեղեղներ միմաւրով կ'անցնին և կ'երթան խորտակուելու և արեամբ թաթխուելու

միջնորմոց և աշտարակաց ոտքը, սըլքաբաց և քարանց աւելի թանձրախիտ տեղատարափի մը տակ, հոծ ամպի մը մէջ՝ որ կը քօղատուղէ պարիսպքը, պաշտպանողքը, մեռեալքը, ճամբան. մինչև որ օսմանեան հազար փողքը կը լեցընեն իրենց հնչմունքը պատերազմին խռովութեան վրայ, և մեծ յառաջամարտիկը երկու բաժնուած և արիւնաթաթաւ որմոց ամեն գծէն խառնիխառն յետս կը նահանջէ: Այն առնէ Մէհմէտ Բ կ'արձրկէ 'ի դուրթ իրեն զօրութեանց ստուարագոյնը: Երեք մեծ բանակք, երեք ուղիք մարդկանց, վարեալք 'ի հարիւր փաշայից, վերաթուղեալք 'ի հազար դրօշից, կը յառաջեն, կը լայննան, բարձունքը կը ծածկեն, կը խուժեն ձորերը, կ'իյնեն՝ շեփորայից, թմբկաց և սուսերաց ահաւորաւոր դափիւն մը հանելով, և արձկնելով աղաղակ մը. — Լա իլահ իլ! Ալլահ! — որ փայլական բումբիւնի մը պէս յսկեղջերէն ցեօթն Աշտարակս կը հնչէ, ընդոստ կ'ընթանան և կ'երթան թաւալելու պարսպաց վրայ՝ մարկածուկ ովկիանոսի մը պէս սեպաձև կը տրուած ժայռից ափունքի մը դէմ: Այն առնէ կը սկսի մեծ կռիւր, և կամ հարիւր կռիւներ, դրանց վրայ, խրամից մէջ, 'ի փոս, հողաբլուրց վրայ, միջնորմոց ոտքը, եստանդնուաբոյս դարական ահագին մարտկոցին մէկ գլխէն ցմիւսը: Տասն հազար ամրոցի ծերաք՝ երկու հարիւր հազար կենաց վրայ մահ կը ժայթքէին: Միջնորմոց և աշտարակաց բարձրէն կը հօլովին որձաքարինք, գերանք, հողով լցեալ տակաւք, հրավառեալ խուրձք շերտից: Հրօսողներով բռնաբարձ սանդուղք կը կործանին. բաղիստրներն կայծակուն կը թօթափեն: Գունդ գնդի ետևէն կը դափեն և կ'իյնան, շանթահարեալք, փլատակաց վրայ, ջախջախեալ մեռելոց վրայ, օրհասականաց վրայ, արեան մէջ, ջրոյ մէջ, ընկերաց զինուց վրայ, թանձրահոծ ծխոյ մը ներսը, յունական հրոյն յանկարծաժադ բոցէն հօս և հօն լուսաւորեալ,

երկաթածիղ ուժաց բարկաճայթ չը-
չինից, տկանից ճարճատմանց, ծայ-
րատելոյ մոնչմանց, Մէհհէմէտի ութե-
տասն մարտկոցաց ահագնալուր բոմ-
բիւնից մէջէն, որ 'ի բարձանց կը շան-
թահարեն քաղաքը: Մերթ ընդ մերթ
կոխը կը մեղմանայ իբրեւ շունչ առնու-
համար, և այն ատեն Սուրբ Ռոմանոսի
զրան լայն խրամատին վրայ, անդայ-
տայեալ ծխոյն մէջէն, կը տեսնուի
վայրկեան մը կոստանդին ծիրանե-
ղոյն լոգիկն ծածանումը, Յուստինիա-
նիի և փրանկիսկոս Դոնետոյի զրահից
շողիւնը, և ճենովացի երեքհարիւր ա-
ղեղնաւորաց ահգ կերպարանաց խառ-
նաբնդոր շարժումը: Յետոյ խառնու-
ղընորէն կը զայրանայ, ծուխը կը ծած-
կէ խրամատը, սանդուղք կը յենուն
պարսպաց, և կը սկսին ինկնալ աւե-
րակք աւերակաց վրայ և դիակուճք դիա-
կանց վրայ Ազրիանուպօլսոյ դուռը,
Ռակեայ դուռը, Սէլիմպոլսոյ դուռը, Դե-
զարդէի դուռը, Բէմբդի դուռը, Ռուս-
սիոնի դուռը, 'ի Պլախերնեսայ, 'ի Հեպ-
տապիրգիոն. և զինեալամբոխք զինեալ
ամբոխից ետեւէն, որ կարծես թէ գետ-
նէն կ'ելլեն, չեն դադրիր հորդան տա-
լու պարսպաց դէմ, կ'անցնին փոսը և
առաջին միջնորովը, կ'իյնան, կ'ելլեն,
կը մազցեն քարակոյտերէն վեր, կը
սողան դիականց վրայ, նետից ամպոց
տակ, գնտակաց մրկկաց ներքեւ, հրե-
ղեն տարափից տակ: Հուսկ ապա հրո-
սողք անօսարացեալք և ոգիթաքի, տե-
ղի կու տան, ընդ կրունկն կը դառնան,
ցիրուցան կ'ըլլան և յաղթուծեան բար-
ձրաբարբառ աղաղակ մը և սրբազան եր-
գոց հանդիսական պար մը պարիսպնե-
րէն կը բարձրանայ: Սուրբ Ռոմանոսի
ճակատուն սարաւանդէն, Մէհհէմէտ
Բ., պարփակեալ 'ի չորեքտասան հա-
զար Եէնիչերեաց, կը տեսնէ, և քիչ մը
ժամանակ տարտամ կը մնայ թէ ար-
դեօք պէտք է միւսանգամ փորձել յար-
ձակումը կամ ետ կենալ ձեռնարկու-
թենէն: Այլ իրեն ահաւոր զինուորաց
վրայ հայեցուած մը պարտացնելով որ ի-
րեն երեսը կը նային մրմուլալ ան-

համբերութեամբ և բարկութեամբ, կը
կանգնի խորխտանօք ասպանդակաց
վրայ և ուրիշ անգամ մ'ալ կ'արձրկէ
պատերազմի աղաղակը: Այն ատեն
Աստուծոյ վրէժխնդրութիւնն է որ կը
խոյանայ: Եէնիչերիք չորեքտասան հա-
զար ձայնով կը պատասխանեն 'ի մի
ձայն. զօրաց առաջը կը շարժին. տէր-
փոյնբու ամբոխ մը կը տարածուի բա-
նակին մէջ ցրուածքն խրախուսելուչա-
վուշք փախտականքը կը կեցընեն,
փաշայք գունդերը կը ձևացընեն, Սուլ-
դանը չողացընելով իր երկաթեայ լախ-
տը, և կը յառաջէ սուսերաց և աղե-
ղանց շողողիւնի մը, ապարօշից և
սաղաւարտից ծովու մը մէջէն: Սուրբ
Ռոմանոսի զրան վրայ նորէն կը թափի
նետից և գնտակաց կարկուտ մը: Յուս-
տինիանի վիրաւորեալ աներեւոյթ կ'ըլ-
լայ. իտալացիք սրտաթափք կը խառ-
նաբնդորին. սկսյազօք Եէնիչերին Հա-
սան Օլուպատ նախ առաջին մարտի-
ցաց վրայ կ'ելլէ. կոստանդին իրեն Մու-
րէյի վերջին քաջաց մէջ պատերազ-
մելով, աստամաձևերէն կը թաւալի,
զրան քով դեռ կը կուռի, տապալ յեր-
կիր կը կործանի դիականց մէջ. . . Ա-
րեւելեան ինքնակալութիւնն ինկած է:
Աւանդութիւնը կ'ըսէ՝ որ ուր գտնուե-
ցաւ կոստանդինի մարմինը, մեծ ծառ
մը տեղը կը նշանակէր. այլ անոր հետ
քրն ալ չի տեսայ: Այն քարակուտից
մէջ, ուր արեան առուք ընթացան,
մարգարիտ և հովանոցակերպ ծաղկօք
գետիկը բոլոր սպիտակ էր, որոց վրայ
թիթեռնիկներու բազմութիւն մը կը
թռչէր: Յիշատակի համար ծաղիկ մը
փրցուցի, բօյաներուն ապշած աչաց
տակ, և ճամբայ ինկայ:

Պարիսպը միշտ առջեւ կը տարա-
ծուէին անծայր: Բարձր տեղերն բո-
լորովին քաղաքը կը ծածկէին, այնպէս
որ ով որ չգիտնար, չէր կրնար բնաւ
մտածել որ այն առանձնակ և լռանիստ
աւերակաց ետեւ ընդարձակ մայրաքա-
ղաք մը կարենայ ըլլալ, զարդարուած
մեծամեծ յիշատակարաններով և բնա-

կեալ մեծ ժողովրդեան մը: Ընդ հա-
կառակն ցած տեղերն ատամնաձևե-
րուն ետև կ'երևնային մինարէներու
արծաթազօծ ծայրեր, գմբեթաց գա-
գաթներ, յունական եկեղեցեաց տա-
նիքներ, նոճեաց կատարներ: Հօս և
հօս, միջնորմոց պատառուած է մի հա-
րևանցի կը տեսնէի, ինչպէս յանկար-
ծակի բացուած և գոցուած դռնէ մը,
քաղաքի կտոր մը, տանց խումբեր որ
երեսի վրայ թողած կը կարծուէին,
ամայի ձորակներ, պարտէզներ, բու-
րաստաններ, և աւելի հեռու ընդ ա-
ղօս նկարեալ միջօրէի սպիտակ պայ-
ծառութենէն, Ստամպոլի երևակերպ
շրջակայքը: Դէգարդէի որմած դրանդի-
մացէն անշայ, միայն ամենամօտիկ եր-
կու աշտարակներէ նշանակուած: Այն
տեղը պատերն աւելի աղէկ պահուած
են: Թէոդոսի Բ միջնորմոց երկար կտոր
ներ կը տեսնուին, գրեթէ անարատ:
Պրետորիոս Անտեմիոսի և Կիւրոս Կոս-
տանդին ինքնակալին գեղեցիկ աշտա-
քաններ, որ դեռ կը կրեն փառաւո-
րապէս անխոց գլուխներուն վրայ ի-
րենց հնգետասան դարուց պսակը, և
կարծես թէ առ ոչինչ կը համարին
նոր յարձակում մը: Քանի մը կէտեր,
հողաբլրոց վրայ գեղադիրներու տաղա-
ւարներ կան, որ անականակ կերպով
դուրս կը ցատկեցընեն, իրենց սկար
փոքրկութեամբ, պարսպաց ամրակուռ
վեհափառութիւնը, և լերան մը վա-
խուտ կողերէն կախուած թռչնոց բու-
նից կը նմանին: Իւ աջակողմը միշտ գե-
րեզմանատունը, նոճեաց անտառք յելս
է. յէջս, գորչագոյն ձորակներ գերեզ-
մանական քարերով: Հօս տէրվիչներու
վանք մը, սօսեաց պսակով մը կէս 'ի
էջն ծածկուած: Հօս մենաւոր սրճա-
րան մը. աւելի անդին ուռենիով մը
հովանաւորեալ աղբիւր մը. և անտա-
ռակներէն անդին, սպիտակ ճամբաներ՝
որ բարձր և ցամաքոտ դաշտի մէջ կը
կորսուին, շլացուցիչ երկնքի մը տակ,
յորում անգեղք կը պարագային:

Յետ քառորդ մի ևս ժամու ճամ

բայ ընկելու, Եւնի-Մէվլէհանէ կոչուած
դրան գիմաց հասայ, տէրվիչներու ա-
նուանի վանքէ մը՝ որ առջին է. ցած
դռն մը, յորում ապուցեալ են չորս
մարմարեայ սիւնը, և որոնց կողմերն
կ'ամրառանա քառակուսի կրկին աշ-
տարակը, Կիւրոս Կոստանդինի արձա-
նագրութեամբ մը զարդարուած, յա-
մին 447, և Յուստինոսի Բ և Սոփիայի
արձանագրութեամբ մը, յորում կայսե-
րական անուանց ուղղագրութիւնը սը-
խալած է, հետաքրքրական ճաշակ Ն^ո
դարուն խժժական տգիտութեան:
Դռնէն ներս նայեցայ, պարսպաց վրայ,
մենաստանին չորս կողմը, դերեզմանա-
տեղեաց մէջ, կենդանի մարդ մը չկար:
Քանի մը վայրկեան հանգչեցայ պզտի
կամիջին պսակին կրկնում՝ որ ձգուած
է պարսպաց փոսին վրայ, և յետոյ շա-
րունակեցի ճամբաս:

Կոստանդնուպօլսոյ գեղեցկագոյն
տեսարաններէն մէկուն յիշատակը կու-
տայի ես փոխանցել կարենալու հա-
մար յընթերցողն խորին և նորանշան
զգայման ստուեր մը միայն՝ զոր կը
կրէի՝ այդպէս միայն երթարով այն կըր-
կին անկող շղթայից աւերակաց և գե-
րեզմանաց մէջէն, այն արեգական տակ-
այն խիտ միայնութեան մէջ, այն ան-
հուն խաղաղութեան մէջ: Շատ ան-
գամ իմ կենացս տխուր աւուրց մէջ ե-
րևակայելով, փափագեցայ գտնուելու
խորհրդաւոր և անմուռնչ ամբօխի կա-
րաւանի մը մէջ, որ մշտնջենաւորապէս
քայլէր անձանթ երկիրներէ, դէպ յան-
տեղեակ նպատակ մը: Իսկ արդ այն
ճամբան այն իմ ըղձիցս կը համապա-
տասխանէր: Կ'ուզէի որ բնաւ չլմնար:
Այլ ինձի տրամուլթիւն չէր շնչեր: Ընդ
հակառակն ինձի անդորրութիւն և հա-
մարձակութիւն կու տար: Այն բուսոց
աճման պօրեղ գոյներն, այն պարսպաց
կիկրպեան կերպարանքն, այն խռովա-
կոծ ովկիանոսի մ'ալեաց նման գետ-
նոյն՝ մեծամեծ գիծերն, այն ինքնակա-
լաց, զինուորութեանց, տիտանական
մարառմանց, չքացած ժողովրդոց, մե-

ռետլ սերնդոց հոյակապ յիշատակքը, այն ահագին քաղաքին քով, այն մահահամբոյր լռութեան մէջ, միայն արծուեաց թևոյ զօրաւոր շառաչիւնէն կտրուած, որ կը խոյանային աշտարակաց գազաթներէն, մտացա մէջ հակա, յակերպ ցնորից և ստրապայման ըղձիկ եռացում մը կը զարթուցանէին, որ իմ կենացս զգացումը կը կրկնապատկէր: Կ'ուզէի երկու թիղ աւելի բարձր ըլլալ և Սաքսոնիոյ Մեծ Կայսր ընտրոյն սոսկափիթխար գրահն, զոր տեսեր էի Մատրիտի Ձինանոցին մէջ, հագնիլ, և իմ քայլս հնչէր այն լռութեան մէջ միջին դարու տիգաւորաց գնդի մը յափակցեալ քայլին պէս: Կ'ուզէի ունենալ Տիտանի մը զօրութիւնն այն մեծաշէն պառուարաց անուէր դերբուկներն բաղկացա մէջ վերջունելու համար: Կը քալէի բարձրիղլուխ, կնճռեալ յօնիւք, ալ ձեռքս փակած, արձակ մեծամեծ տողերով կոստանդին և Մէհմէմէտ բացազանչելով, տեսակ մը պատերազմական արեքցութեան մէջ յափշտակուած, բոլոր ոգւովս անցելոյն մէջ. և ես մտացա և արեանս մէջ այնքան երիտասարդութիւն կը զգայի, և միայն ըլլալուս այնպէս երջանիկ էի, և այն լի կենօք միայնութեան այնպէս նախանձօտ էի, որ չէի ուզեր հանդիպել և ոչ իմ մտերմագոյն բարեկամներու:

Տրիտէի զինուորական հին դրան զիմացէն անցայ, այսօր փակուած: Քանզուած միջնորմը և աշտարակը կը ցուցնեն որ այն միջոցի պարսպաց առջև Որպանի սուրտը թնդանօթներէն քանի մը հտտ դրուած եղած պիտի ըլլան: Մանաւանդ կը կարծուի որ հօն ըլլայ այն երեք մեծ խրամատներէն մէկն՝ զոր Մէհմէմէտ Բ ակնարկեց բանակին յարձակման առջի օրն, երբ ըսաւ, — Դուք կրնաք մտնել ձիաւոր 'ի կոստանդնուպօլիս իմ բացած երեք խրամատներէս: — Հօնկէ ելայ բաց դրան մը դիմաց, ութանկիւնի երկու աշտարակներով, և ճանչցայ ոսկոյ գեղեցիկ գունով

մ'եռակամար փէքը կամրջէն Սելիւրի դուռն, ուսկից Սելիմբերիա քաղաքն տանող մեծ ճամբան կը սկսէր, որ իր անունը անոր տուաւ, փոխեալ 'ի Տաճկաց Սելիւրի: Մէհմէմէտի պաշարման միջոց, Մալիտիոս Գաղղանէյ ճնշովացին կը պաշտպանէր այն դուռն: Ճամբան կը պահէ դեռ Յուստինիանոսի ընել տուած սալալատակին քանի մը քարերն: Ուշկը կայ ընդարձակ գերեզմանատեղի մը և գերեզմանատեղիէն անդին ամենածանօթ Պալլըք մենաստանն:

Հագիւ գերեզմանատուն մտայ, ես ինծի միայն գտայ մենաւոր տեղն ուր թաղուած են զուլիք հաշակաւոր Տէփէտէնլի Ալիին, Եանեսլի փաշային իրեն որդւոցը՝ Վէլիի, Դիրհալայի վարչին, Մուխթարայ, Ուրնիոյ հրամանատարին, Սալիհի, Լէբանդդի հրամանատարին. և իր եղբորորդոյն Մէհմէմէտի, որդւոյ Վէլիի, Տելիլիայի հրամանատարին: Քարէ հինգ սիւնակներ են, բակեղաձև աւարտած, որ բոլորն ալ 1827 թուականն ունին, և ամենապարզ արձանադրութիւն մը, զոր Ալի մանկութեան բարեկամն այն խեղճ Սիւլէյման տէրվիչն գրած է, որ գնեց զլուկներն, Պաշտատն ատամնաձևերէն վար առնելէն ետև, և իր ձեռքով զանոնք թաղեց: Ալիի կոթողին արձանադրութիւնն, որ մէջտեղն դրուած է, կ'ըսէ. — Հօս կը հանգչի Տէփէտէնլի Ալի-փաշային զուլին, վարիչ Եանեսլի Սանհապագին, որ յիսուն տարիէն աւելի Ալպանիոյ անկախութեան համար աշխատեցաւ: — Որ կը ցուցնէ թէ նաև մահմետական գերեզմանաց վրայ դորովական սուտեր կը գրուին: Արձանացայ քանի մը վայրկեան նկատելու այն քիչ հովն որ այն սոսկալի զուլին կը ծածկէր, և միտքս կու գային Սիւլէյի հարցումներն առ գանկն Եօրիքի: Ուր են քու Բալիկարնբիդ, ով առիւծ Եպիւրոսի: Ուր են քու քաջ Առնաուտներդ և քու թնդանօթներով ցցուեալ պալատներդ և քու գեղեցիկ

հովանոցդ եաննայի լճն ցորացեալ և քու ժայռից մէջ թաղուած գանձերդ և քու վախիթայիդ գեղանի աշուրներն: Եւ կոստանդնուպոլսոյ ճանապարհաց մէջ թափառական ամենադեղ կնկան կը մտածէի, իրեն երջանկութեան և իր մեծութեան յիշատակներով եղուկ և տառապեալ, երբոր թեթև և չրչիւն մը լսեցի, և ետ դառնալով, տեսայ երկայն և չոր մարդ մը, սեռւ մեծ պատմունճան և չոր հաղած, բաց գլխով, որ հարցանողական կերպով մ'ի՛նծի կը նայէր: Առ իս ըրած ակնարկութենէ մը հասկըցայ որ Պալքըլլի յոյն կրօնաւոր մ'էր, որ հրաշայի աղբիւրն կ'ուզէր ինծի ցուցընել, և իրեն հետ դէպ ՚ի մենաստանը սկսայ երթալ: Լուսնիստ գաւթի մը մէջէն տարաւ զիս, բացաւ դռնակ մը, կանդեղ մը վառեց, սանդղիկէ մը զիս իր հետ իջեցուց թաց և մթին կամարի մը տակ և տեսակ մը ջրհորի դիմաց կենալով, որուն վրայ ճրագին լոյսն ամփոփեց մէկ ձեռքովն, ակնարկեց ինծի նայելու ջրոյն մէջ կայտառը ձկանց: Մինչդեռ կը նայէի, փսփսաց ինծի անհասկանալի ճառ մը, որ ձկանց հրաշքին հռչակաւոր առասպելը պիտի ըլլար: Մինչդեռ Մուսուլմանը յետին դողթըր կու տային կոստանդնուպոլսոյ վրայ, յոյն կրօնաւոր մ'այն վանքին մէջ ձուկ կը տապկէր: Յանկարծակի խոհակերոցի դրան վրայ ուրիշ կրօնաւոր մ'երեցաւ, բոլորովին սարսափած, և աղաղակեց, — Քաղաքն առնուեցաւ: — Ի՛նչ. — միւսը պատասխանեց — կը հաւատամ ըսածիդ երբոր տեսնեմ տապակէն դուրս իմ ձըկանցս ցատկիւն: — Եւ ձկուհն մէկէն դուրս ցատկեցին գեղեցիկ և կենդանի, կէս սև և կէս կարմիր, վասն զի միայն մէկ կողմէն տապկած էին, և ինչպէս որ ամենայն ոք կրնայ մտածել, երկիւղածութեամբ ջրոյն մէջ դրուեցան ուր բռնուեր էին և ուր դեռ կը կայտառեն: Իրեն խօսակցութիւնը լմըննալէն ետքը, կրօնաւորը քանի մը կաթիլ օրհնած ջուր ցանեց երեսս, որոնք ձեռքն ինկան զրամի փոխուած, և հե-

տըս ընկերելէն վերջը ՚ի դուռն, մինչդեռ ես կը հեռանայի, քիչ մ'ատեն կեցաւ ինծի նայելու իրեն ձանձրացած և քնածու փորը աշուրներովն:

Եւ միշտ մէկ կողմէն պատ պատի ետեւէն և աշտարակ աշտարակի ետեւէն, և ՚ի միւսմէն՝ հովանաւոր գերեզմանատեղիք, քանի մը կանաչ դաշտ, քանի մ'այգեստան, քանի մը քաւուած տուն, և անկէ անդին, անապատն: Երբեմն ցած տեղէ մը պարըսպաց նայելու աստն, կը կարծէի անոր վերին ծայրն տեսնել: այլ քիչ մը վեր ելլելով, նորէն կը տեսնէի զայն որ առջևս կը տարածուէր անվերջ, և ամեն քայլին դուրս կը ցատկէին աշտարակք, հեռու, մէկն միւսին ետեւ, երկու, եւրեք մէկտեղ, իբրև ճամբուն վրայ վազէին տեսնելու թէ ով կը խռովէր այն միայնութեան լուսթիւնը: Այն միջոցին մէջ բուսոց աճումը զարմանալի է: Տերեւայից ծառք կ'երկննան աշտարակաց վրայ, իբրև հսկայածէ անօթոց: Կը կախուին ատամնաձեւերէն դեղին ծաղկանց և կարմիր ծաղկանց և բաղնջանց և այծիտերեղ պսակաց գէսեր: վարը մոլաթղենեաց, հերձեաց, եղիճներու, մորենեաց անճողպրելի թուփեր կան, որոց մէջ սօսիք և ուռենիք կը բարձրանան, որ ստուերով կը ծածկեն փոսն և եզերքն: Որմոյ մեծամեծ միջոցք բաղնջէն բոլորովին ծածկուած են, որ կը բռնէ ուռկանի մը պէս աղիւններն և փրթած կրոյ կտորուանքն, և կը ծածկէ խրամատներն և ամրոցի ծերպերն: Փոսն պարտիզած և մըշակուած է. եզերացը վրայ կ'արածին այծք և ոչխարք պահպանեալք ՚ի յոյն մանկանց, ընկողմանեալք ընդ հովանեաւ ծառոց: պարիսպներէն թռչնոց երամներ կ'ելլեն. լի է օդն վայրենի խռտոց սաստիկ հոտովն. և չգիտեմ ինչպիսի գարնանային բերկրութիւն կը շնչէ աւերակաց վրայ, որ Մուլղանուհւոյ մը յաղթական անցքին համար պսակաւորեալ և ծաղկաւետացեալ կը կարծուին: Յանկարծակի աղային օդոյ

փչում մը զգացի երեսն 'ի վեր, և աչքս բարձրացրնելով տեսայ հեռուն իմ առջևս Մարմարայ ծովուն կապոյտը, նոյն կէտին ինծի երեցաւ որ դաշն ձայն մ'ականջիս միմնջէ. — Դղեական էօթն Սշարարակաց — և ճամբուն մէջ վայրկեան մը կանկ առի, անհանդարտութեան տարտամ զգացմամբ մը: Յետոյ ճամբաս շարունակեցի, Տելեդերայի հին դրան դիմացէն անցայ, անցայ Մելանտեզիա գուն, և գտայ զիս զըզեկին դիմաց:

Այս չարեաց գուշակ շինուածն, բարձրացեալ 'ի Մէհէմմէտէ Բ Յունաց հին Կիլիքիոնին վրայ, քաղաքը պաշտպանելու համար այն կէտին մէջ յորում պարիսպը որ կը պահպանեն զայն ցամաքին կողմէն կը միանան անոնց հետ որ կը պաշտպանեն զայն Մարմարայ ծովուն կողմէն, և ապա Տէրութեան բանտի փոխուած, այն ինչ Սուլթանաց վերջին աշխարհակալութիւնը, պաշարման մը վտանգէն Ստամպուլ ապահովցընելով, անօգուտ ըրին զայն իբրեւ բերդ. հիմայ ուրիշ բան չէ բայց եթէ զըզեկ կմախք մը, 'ի սակաւաթիւ գինուորաց պահուած. անիծեալ աւերակ մը, ցաւազին և սարսափելի յիշատակներով լցեալ, որ զծնէ առասպելներով բոլոր կոստանդնուպոլսոյ ժողովրդոց բերանները կ'ընթանայ, և սովորաբար 'ի ճանապարհորդաց հարեանցի տեսնուած նաւուն գլխէն որ զանոնք յիսկեղիւր կը տանի: Տաճիկը կը կուեն զայն Եէտի-Գուլէ, և իրենց համար այն է՝ ինչ որ Պասալըլեա Գազդիոյ համար և Լոստրայի Աշարաակն Անզղիոյ համար, յիշատակ մը՝ որ Սուլթանաց ամենէն դարչելի ժամանակներն կը յիշեցընէ:

Քաղաքին պարիսպներն ճամբէն նա. յող աչաց կը ծածկեն զայն, բաց յերկրոցնց յեօթն մեծամեծ աշտարակացն որ անունն իրենց տուին, յորոց միայն չորսն ամբողջ են: Արտաքին պատին վրայ կան երկու կորնթական սիւնք, որ ոսկեղօծ հին Դրան կը վե-

րաբերէին, ուսկից ներսէս և Հերակլէս իրենց յաղթական մուտքն ըրին, և որ նոյնն է, ըստ մուսուլմանաց և յունաց հասարակ առասպելի մը, ուստի պիտի անցնին Քրիստոնեայք այն օրն՝ որ յաղթական պիտի մտնեն կոստանդինոսի քաղաքին մէջ: Մտնելու դուռն պարսպաց մէջն է, քառակուսի փոքր աշտարակի մը մէջ, որուն դիմաց հողաթափ հագած պահանորդ մը կը մրափէ, որ գրեթէ միշտ կը հաւանի որ մահէ մի և նոյն ժամանակ դրամ մ'ի գրպանն և ճանապարհորդ մ'ի զլեակն:

Մտայ և գտայ զիս միայն մեծ շրջապատի մը մէջ, գերեզմանատուն և բանտի սղաւոր տեսեամբ մը, որ քայլակեցուց: Կ'ամբառնան չորս կողմն ահագին և թուխ որմունք որ հնգանկիւն մը կը ձևացընեն, պսակեալ քառակուսի և բոլորակ ստուար աշտարակներով, բարձրաբերձ և ցած, ոմանք բանդուած, այլք անվթար և ծածկուած կոնաձև բարձր տանիքներով, կապարով պատած, և անթիւ սանդուղք 'ի կործանման, որ ատամնաձևոց և ամբողջաց կը տանին: Շրջապատին մէջ բարձր և թանձրախիտ բուսոց աճում մը կայ, տիրապետեալ նոճեաց և սօսեաց խմբէ մը, որոց վրայ կ'երևայ ծածկեալ փոքր մզկիթի մը մինարէն. ցածագոյն սնկոց մէջ, հիւղից խմբի մը տանիքներն, յորս զինուորք կը ննջեն մէջտեղը, վէզիթի մը գերեզմանն՝ որ զըզեկին մէջ խեղդեցաւ. հօս և հօն հին թագստոցի մ' անգեղեայ մնացուածք. և թփոց մէջ և որմոց երկայնութեամբ՝ խորաքանդակաց կտորուանք, սեանց իրաններ և հողոյ մէջ խորասուզեալ խոյակներ, կէս 'ի կէս ծածկուած մուխտոտերէն և եղտիւրաց ջրերէն, նորաձև և տխուր խառնակութիւն մը, լի գաղտնութեամբ և սպառնալեզր, որ առաջ երթալու կը խորչեցընէ: Քիչ մը կեցայ տարտամ չորս կողմը նայելով, և յետոյ առաջ գնացի զգուշութեամբ, իբրև վախնալով արեան լճի մը մէջ ոտք դնելու: Հիւղերը փակուած էին, փակուած էր մզկիթն. ամենայն ինչ ա-

մայի և անդորր, իբրև երեսէ թողած աւերակի մը մէջ, Որմոց քանի մը կէտերուն վրայ դեռ յունական խաչերու հետք կան, կոստանդինուսեան մենաքերոց հաստաւածք, խորատակած թխեր հըռովմէական արծուեաց և բիւզանդեան հին շինուածոյն զարդուց նշխարներ, ժամանակէն սկսած: Այլ և այլ քարանց վրայ մանր գրերով յունական արձանագրութիւնք խոշորագոյնս փորագրած կը տեսնուին, գրեթէ բոլոր կոստանդինի զինուորաց արձանագրութիւնք, որ կը պահէին ամրոցը, ընդհրամանատարութեամբ Յուլիանի փըլորենտացւոյ, կոստանդինոսի պոյոյր անկման նախընթաց օրն խեղճ մարդիկ համակամեայք 'ի մեռանել, որ կ'աղաչէին զՍտուած որպէս զի աւարառութենէ ազատէ իրենց քաղաքն և իրենց ընտանիքն 'ի գերութենէ: Ոսկեզօծ Դրան ետև կառուցած երկու աշտարակներէն մէկն այն է՝ յորում կը փակուէին Սուլդանաց հետ պատերազմի մէջ եղող Տէրութեանց զեապանք, և հօն որմոց վրայ կը կարգացուին դեռ քանի մը լատին արձանագրութիւնք, յորոց նորագոյնն Ալէքսի Գ թագաւորութեան ատեն բանտարկեալ վնեւտկեցի դեսպանացն է, երբոր Մորէայի պատերազմն ծագեցաւ: Միւսն է նըշանաւոր աշտարակն՝ որուն կ'ընծայուին զղեկին տխրագոյն աւանդութիւնք, աշտարակն որ կը փակէր սոսկալի թաղըստոցներ, որչեռաւ գերեզմաններ, յորս աղօթելով խաւարին մէջ վէճիրք և մեծամեծք Արքունեաց կը սպասէին դահճին երևման, կամ 'ի յուսահատութենէ խնթեցած, կը թողուին որմոց վրայ եղնգանց և կառափանց արիւնաթաթախ հետքեր: Այն գերեզմանաց մէկուն մէջ կար մեծ սանդը՝ յորում իւլէմայից մարմինքը և ոսկերքը կը փշրէին: Գետնայարկը կայ արեան բանտ կոչուած բոլորչի մեծ սենեակն, յորում 'ի ծածուկ կը կառափնատէին դատապարտեալք, և զլուխները գրկի մը մէջ կը ձգուէին, արեան գուր աւնուանեալ, որուն բերանը դեռ կ'երևայ

խորտաբորտ յատակին մէջտեղը, քարէ երկու հատորներով փակուած: Տաւր կը կար ժայռու քարանձաւ կոչուածը, կամարը կախուած լապտերով մը լուսաւորեալ, ուր 'ի տանջանա դատապարտելոց մորթը շերտաձև կը կըսորուէր, գաւաղաններէն բացուած վերաց մէջ բորբոքեալ ձիւթ կը լեցուէր, և լախտերով ոտքերն և ձեռքերն կը ջաղխուէին, և օրհասականաց ահաբեկ մնչիւնքը միայն իբրև տկար հեծութիւն մ'աշտարակին բանտարկելոց աւանջը կը հասնէին: Շրջապատին մէկ անկիւնը կը տեսնուին դեռ դաւթի մը հետքերն՝ յորում գիշերը սովորական դատապարտելոց զլուխը կը կտրուէր. և հօն մօտ շատ ժամանակ չէ որ դեռ կար մարդիկուէն ոսկերաց պատ մը, որ գրեթէ մինչև զղեկին հողաբլուրը կը բարձրանար: Մտից մօտիկ Եէնիչէրեաց կայսերական առաջին զոհին Օւմանի Բ բանտը կայ: Այն սենեակն է՝ ուր ութուտանամեայ եղիկի Սուլդանն, որուն յուսահատութիւնը ուժը կը կրկնապատկէր, կատաղաբար դէմ կեցաւ իրեն չորս դահճացը, մինչև խուժողութեմ կ'աշտուէր ձեռք մը, ընդելացեալ 'ի ներքինուցուցանել զինքը բռնեց և յաղբերակնէ արութեան և հանեց իրմէ բարձրաճիշ աղաղակ մը, որ խեղդանէն հեղձամղձուկ եղաւ: Ամեն ուրիշ աշտարակաց մէջ և պարբապաց կողմը ստուերանիստ սրահից, զանխուլ սանդղոց, երկաթէ ուռամբք կամ հեծանք փակուած ցած դրանց երթիկէ մը կար, որոնց տակը գլուխ խոնարհեցնին վերջին անգամ փայտք, կայսերական իշխանը, վարիչք, սենեկապանք, մեծամեծ սպայք 'ի դալար տիս երիտասարդութեան և 'ի կատար զօրութեան, յորոց ժամուան մը մէջ ամենայն ինչ կը վերցուէր. և արդէն իրենց զլուխն դնէին արտաքին որմունքն արեամբ ոռոգելու էր, մինչդեռ իրենց հարստիւքը դեռ ևս շքեղաշուք հագած խորոպճիւնին փառաւորութեց մէջ իրենց կը սպասէին: Գիշերն լապտերաց լուսով կ'անցնէին այն ջուր կա-

թող սրահներէն և այն դամբանական սանդղաններէն զինուորք և դահիճք արիւնսդանդ ձեռքը, և Պալատան նուիրակը՝ որ կու գային բերելու 'ի մահ դատապարտելոց, տակաւին պատրելոց, յուսոյ շառայում մը, Սուլթանաց վերջին ոչն, և դիակունք ճակատնէն 'ի դուրս ոստուցեալ աչքը և սոսկալի կերպսէ չուանն 'ի պարանոցս, յուսահատութեան զայրութիւն դէմ 'ի խաւարի պատերազմեալ երկայն կռիւնէն աշխատած և խոնջ չաւուշներէն տարեալք։ Ստամպոլի հանդիպակաց ծայրն Պալատան բլրոյն վրայ Արքունեաց զարհուրելի աստեանը կար։ Հօսկար տանջանաց ահադին մեքենայ մը, քարէ վեց կախապաններով շինուած, որ լուսնի լուսով ծովէն և ցամաքէն կ'ընդունէր ողջ զոհեր, և արեգական ուրիշ բան չէր դարձնէր բայց եթէ կառափունք և դիակունք։ և աշտարակաց բարձրէն, յորս կը մեռնէին, գիշերային պահակապանք կը տեսնէին հեռու Պալատան հովանոցները կայսերական հանդիսից համար լուսաւորմեալք։ Եւ հիմա հաճոյից չգացուած մը կ'իմանաւ՝ տեսնելով վարայուէր գլխակն այսպէս անկերպարան եղած, իբրեւ թէ բոլոր սպանդներն յարութիւն առած կրծէին և փշրէին զայն եղիգամբ և ատամամբ, յորմոց վրէժնին առնելով՝ չկարենալով 'ի մարդկանց, Ապազէն և զառամեալ մեծ հրէշն, իր ամբողջաց ծերպից և իր փեռեկեալ զբրանց հարիւր բերաններով կը յօրանջէ, սին թափուր խորութիւն կը դարձած, և մկանց, օձից և դեղնաշորթ կարճաց բազմութիւն մ'իր նեխահատ մարմնէն որդանց պէս եռացած, իր դատարկ փորոյն և իր խորտակեալ երկկամանց մէջ կը վխտայ, բուսոց լիրբ աճման մը մէջ, որ զայն կը պսակէ և ցցունազարդ կը պնէ 'ի կատական։ Յետ հանդիպելոյ զանապան դրանց՝ ուրիշ բան չի տեսնելով բայց առնէտնելու խուճապաւ փախուստ մը, խոտալից սանդղէ մ'եկայ արեւելեան կողման միջնորմներէն մէկուն վրայ։ Անկից

կ'իշխես բոլոր զղեկին վրայ։ Ընդարձակ խառնակութիւն մ'աւերակաց, աշտարակաց, ստամանաձեւոց, սանդղոց, սարահարթ տեղեաց, բոլոր սևագոյն և մթին կարմիր, կենդանի կանաչի մեծ գէգի մը չորս կողմը. և անկից, Ստամպոլի արեւելեան պարսպաց ուրիշ անթիւ աշտարակներ և ատամնաձեւեր, այնպէս որ թերաբաց աշուրներով կը կարծես տեսնել մի միայն բարձի թողի եղած՝ լայնանիստ բերդ մը, որ կը նկարուի Մարմարա ծովուն կապուտին վրայ։ Ձախակողմը Ստամպոլի մեծ մաս մը կը տեսնուի, այլ և այլ օձապտոյտ երկայնաձիգ ճամբաներէ կտրուած, որ կը հեռանան Բիւզանդական ինքնակալաց յաղթական հին ճամբուն ուղղուած, որ Սկեզած Դոնէն՝ անցնելով ընդ հրապարակն Արկադիոսի և ընդ հրապարակն Կոստանդնի, մինչև յարքունիս կ'երթար։ Անհուն և ծիծաղկոտ տեսիլ մ'էր, որ ոտքիս տակն ունեցած չարագուշակ աւերակաց կոյտն ինծի աւելի դժնէագոյն կ'երեցնէր։ Երկայն ժամանակ հօն մնացի, արեւն յեռուցեալ ատամնաձեւի մը յեցած, ճաճանագեղ լուսով մը շլացեալ, նայելով այն անկափարիչ մեծ գերեզմանին տակը այնպիսի մտայնոյ և կեղակարծ հետաքրքրութեամբ՝ որով կը նայուին այն տեղուանքն՝ ուր այն ինչ նոր ոճի մը գործեցաւ։ Դորին լուսութիւն մը կը տիրէր։ Պատերէն խոշոր մոդէսներ կը վազէին, վարը փոսից մէջ կը կարկաշէին գորտունք, աշտարակաց վրայ կը թռչէին ագռաք, գլխոյս չորս կողմէ կը բզբար աւերակաց ելաւորներէն եկած միմտոց ամպ մը, և քիչ մը յուզեալ օդն կը բերէր ինծի որդնոտած ձիւ մը զարչահոտութիւնը, որ բերդին արտաքին փոսին խորը տարածուած էր։ Զգուանաց և սարսուռի զգացում մը վրաս եկաւ. և սակայն իբրեւ դիւթեալ ես զիս հօն բեւեռած կը զգայի, տեսակ մը թմբուածեան մէջ ընկղմած. և աշուրներս թերափակ բռնելով, գոցցես երազելով, այն միջոցէ մահահանգոյն խաղաղու

թեան մէջ, միջատից միակերպ բզզա-
նաց մէջ, կարծես թէ կը լսէի գբոյն
մէջ ձգուած կառափանց թնդիւնը,
գետնափոր տեղեաց օրհասականաց ե-
ղերական աղաղակը և Պրանգովանոսի
փոքր որդւոյն ձայնը, որ իր վղին վրայ
խեղդանին ցուրտն զգալով, կը կան-
չէր, — Հայր իմ, հայր իմ, — եւ որով-
հետեւ յողնած էի և ըյսը զիս կը խըտ-
տըղէր, աշուրներս փակեցի և քիչ մը
ժամանակ թմրած մնացի. և փութով
բոլոր այն ստակալի պատկերներն զար-
հուրելի երևմամբ մը կը խռնին մտացս
մէջ: Այն կէտին սուր և գոչաւոր աղա-
ղակէ մը զորդուեցայ, և վարը փոքր մի-
նարէին տամալեաց վրայ տեսայ դեռ-
կին մզկթին միւսէզզինը: Այն յամի,
քաղցը, հանգիսական ձայնը, որ զԱւ-
տուծոյ կը խօսէր, այն տեղւոյն մէջ,
այն վայրկենին, իջաւ իմ հոգւոյս խո-
րագոյնը: Կարծես թէ կը խօսէր յա-
նուն անոնց ամենուն որ հօն ներսը մե-
ռած էին, որ կ'ըսէր թէ իրենց ցաւերն
անօգուտ չէին եղած, իրենց յետին
արտասուքն ժողովեալ էին, իրենց
կտտանքը փոխարէն մ'ունեցեր էին, ի-
րենք ներքը էին, թէ պէտք էր ներել,
պէտք էր աղօթել և յԱստուած վստահիլ
նաև երբ զմեզ աշխարհ լքանէ, և թէ
յերկրի ամենայն ինչ ունայնութիւն է
բաց՝ այս սիրոյ և գլխութեան անհուն
զգացմանէն Եւ գորովեալ ելայ
զղեկէն:

Ճամբաս չարունակեցի դէպ 'ի ծոփն'
Ստամպոլի արտաքին պարսպաց եր-
կայնութեամբ: Հօն մօտ Ազրիանուպօ-
լսոյ կայարանը կայ և պարսպաց տակ
քանի մ' երկաթէ ճամբու կտորներ
մէկզմէկ կը կտրեն: Հինցած և փոշե-
լից կառաց երկայն գծի մը մէջտեղ
գտնուեցայ: Չկար մէկն: Եթէ մոլե-
ռանդն տաճիկ մ'եղած ըլլայի, թշնա-
մի եւրոպական նորութեանց, կարող
էի մի զմիոյ կնի տէր հիւղերն հրգեհել,
և հանդատեամբ երթիմ առանց ուրի-
շէն ներդուելու: Բառաջ գնացի ճամբուն
ծայրը՝ վախճալով լսելու վայրկենէ

վայրկեան պահապանի մը սպառնալից
իշտն. այլ մէկը զիս չի նեղեց, քիչ ա-
տենէն պարսպաց ծայրն հասայ: Կար-
ծէի որ կարենամ մոնեւ Հօնկէ 'ի ըս-
տամպոլ խաբուեցայ: Յամաքի կողման
որմունքն կը միանան սփանց վրայ ծո-
վին կողմը եղածին հետ, և զբան նշան
չկայ: Այն ատեն յառաջեցի նաւահան-
գըստի հին ամբարտակի մ' աւերակ-
ներէն դէպ 'ի վեր և նստայ ործաքարի
մը վրայ ջրոյն մէջ տեղ: Հօնկէ միայն
Մարմարա ծովն, Ասիոյ լեռներն, և
Սկիւտարի կապուտակային բարձունքը
կը տեսնէի, որ ամենահեռու կը կար-
ծուէին: Մովեզերքն անապատ էր. կը
կարծէի որ միայն եմ տիեզերաց մէջ:
Ալլը իմ ոտիցս տակ կու գային խոր-
տակելու և երեսո կը ցնցղէին: Ժա-
մանակ մը հօն մնացի, հազար բանե-
լու վրայ մտածելով, անորոշ կերպով
կը տեսնէի զիս միայն ելլել Գալիկա-
րիոյ դռնէն և յուշիկ վար զալ ամայի
ճամբէն, գերեզմանատանց և աշտարա-
կաց մէջ, և կը հետեւէի այն մարդուն,
իբրև թէ ուրիշ մ'ըլլար: Ոպա անհուն
քաղաքին մէջ սկսայ զիւնք փնտռել:
Բետոյ կեցայ ալիքներն դիտելու, որ
հետզհետէ կու գային մրմռալով տա-
րածուելու սփանց վրայ և անհետ կ'ըլ-
լային մի զմիոյ կնի 'ի լուութեան. և 'ի
նոսա կը տեսնէի ժողովրդոց և բանա-
կաց պատուերն՝ որ եկիր էին մի գհետ
միոյ բաղխելու ընդդէմ պարսպաց Բիւ-
զանդիոնի, Պասանիասի և Ալիկիպիա-
դոյ փառանքներն, Մաքսիմոսի և Ան-
վերոսի լեզէոնքն, Պարսից գունդքն,
Ավարացւոց ջոկերքն, և Սլավք և Ա-
րարք և Պուլլարք և Խաչակիրք, և Մի-
քայէլ Պալէոլոգի և Կոմնենոսի և ԵՂԷ-
տըրք միայն զիտի և երկրորդ Մուրա-
տի և աշխարհակալ Մէհմէմէտի բա-
նակը մի զմիոյ կնի աներեւոյթ եղած
մահուան անհուն լուութեան մէջ. և կը
զգայի այն տխրութիւնն՝ որ կը ճնշէր
լէորարտիկ սիրտն յառաջ տօնի երե-
կոյրին, երբոր արուեստաւորին մենա-
ւոր երգոյն կամաց կամաց աւարտիլը
կը զգար, որ իրեն կը յիշեցընէր հին

ժողովրդոց ձայնն, և կը մոտժէր որ երկրիս վրայ ամենայն ինչ երազի մը պէս կ'անցնի:

Հօնկէ ետ դարձայ մինչև Եօթն Ոչտարակաց դուռն և ներս մտայ պարիսպներէն ընթանալու բողոր Ստամպուլը Մարմարա ծովուն ափան երկայնու թեամբ: Ուրդէն կէս յոգնած էի: Բայց երկայն չըլլազայութեանց մէջ, ինչուան կէս մը նոյն իսկ խոնջութենէն կը ծռնանի անասնական յամառութիւն մը որ ուժը կը զօրացընէ: Կը տեսնեմ տակաւին պտըտիլ և պտըտիլ այն ամայաբնակ ճամբաներէն, այն հրաբորբոք արևուն տակ, չգիտեմ ինչպիսի դանդաղական քնափութենէ բռնուած, յորում կ'անցնէին առջևէս Գուրիի բարեկամաց դէմքեր, վիպաց միջին պատահարներ, ուրիշ երկիրներու տեսարաններ և աստանդական մոտածուկներ մարդկային կենաց և հոգւոյ անմահութեան վրայ. և ամենայն ինչ կը յանգէր Բիւզանդիոնի պանդոկին սեղանին, լոյսերով և բիւրեղներով փողփողուն, որ ամենահեռու կը տեսնէի, Ստամպուլէն հարեւր անգամ աւելի մեծ քաղաքէ մ'անդին, և արդէն գիշերէն քուլասուղած: Կ'ընդմիջեմ մահամետական արուարձան մը, որ թուի անբնակ, յորում կը շնչէ դեռ Եօթն Ոչտարակաց դղեկին տխրութիւնն, և կը մրտնեմ Բասամադիայի լայն թաղին մէջ, բնակեալ 'ի Յունաց և 'ի Հայոց, և այն ալ անապատ: Բառով կ'երթամ ծամածուռ անվախճան նրբափողոցներէ, յորոց կը տեսնեմ վարն ալակողմը, տանց և առնց մէջ, քաղաքին ատամնաձևեալ պարիսպներն, որ իրենց սեւ ատամնաձևերն ծովուն կենդանի կապուտին մէջ կողմնակի կը նկարեն: Կ'անցնիմ Բասամադիայի դրան տակէն և նորէն կը գտնուիմ մուսուլման թաղի մը մէջ, վանդակապառ պատուհանաց, փակեալ դրանց, փոքր մղկթաց, գաղանի պարտիզաց, խոտալից ջրհորոց, լեռեալ աղբերաց մէջ: Կը կտրեմ միջոցն ուր եղանց հին հրապարակն էր,

Պրս Գ.

վարն ալակողմը տեսնելով միշտ պարիսպքն և աշտարակքն, և չհանդիպելով բայց եթէ շան մը՝ որ կը կենայ անցնիլ տեսնելու և գետին նստած տաճիկ ստահակի մը՝ որ երեսս պիշ պիշ կը նայի, դժպատեհութիւն մը մտածելով: Պատուհան մը կը բացուի և յանկարծուտ կը փակուի, և խուճապաւ կնկան ձեռք մը կամ թեզակի մը դրօշակը կը տեսնեմ: Վլանկայի ընդարձակ պարտիզաց չորս կողմը կը պտըտիմ, որ թէոդոսի հին դրան պրսակ կը յօրինեն. կը տեսնեմ նոր հըրդեհի մը հետքով լայնատարր միջոցներ, տեղեր՝ ուր կարծես թէ քաղաք գեղի մէջ կը լմննայ, տէրվիններու վանքեր, յունական եկեղեցիներ, խորհրդաւոր հրապարակներ մեծ սօսիով մը հովանաւորեալ, որուն տակը ծեր մը նարիկիլի բերանը մատանցը մէջ կը մրտիէ: Կ'երթամ յառաջ, կանկ կ'առնում փոքր սրճարանի մը դիմաց պատուհանի վրայ դուրս դըրուած գաւաթ մը ջուր խմելու, կը կանչեմ, կը զարնեմ, ոչ ոք կը պատասխանէ: Եէնի-Գափուի յունական թաղէն կ'ելլեմ, ուրիշ մահամետական թաղի մը մէջ կը մտնեմ, ուրիշ անգամ մ'ալ նորէն կը մտնեմ Գումը դրան թաղին յունական և հայկական տանց մէջ, և հետս կ'ընկերեն միշտ մէկ կողմէն պարսպաց ատամնաձևերն և ծովուն կապոյտը, և կը հանդիպիմ միայն շանց, մուրացկանաց, ստահակաց, և կը լսեմ միւլեզգիին ձայնին բարձրէն շնչելը՝ որ արեւմտաքը կ'իմացընէ: Ողբ կը մթննայ. և կը շարունակեն յաջորդել տնակք, մեղմադձիկ մղկիթք, ամայի կիցք ճանապարհաց, գլուխք նըրբափողոցաց. և կը սկսիմ խոնջութիւն զգալ և մտածել առաջին տեսած սրճարանի բազմոցի մը վրայ ինկնալու, երբոր դարձուածքի մ'ատեն, յանկարծակի առջևս կ'ելլէ Սուրբ Սոփիային ահագին շինուածն: Ո՛վ տեսիլ սիրային՝ Ոյժս կը գառնայ, մտածումներս կը պայծառանան, կը ճեպեցընեմ քայլս, կը հասնիմ նաւահանգիս.

տը, կ'անցնիմ կամուրջն, և ահա ա-
սիկ կալադայի առաջին սրճարանին
լուսաւորեալ դրան առջեւ, Եունք,
Ռոզասոյ, Սանկոյոյ, բոլոր իմ փոքր
խաչիս որ ինձ ընդ առաջ կու գայ

ծիծաղկոտ զէմբով և երկայնեալ բազ-
կըք . . . և կը կլենմ երկայնագոյն և
լայնագոյն շունչերէն մէկն՝ զոր երբեք
կըլլած ըլլայ աղնուականի մը թոքերն

Իր շարունակութիւն:

ԱՏԵԼԱՊԵՐԿԻ ՔԱՐԱՅՐՆ

Լիւրիկիոյ զարմանալի բաներուն մէջ
հուշակաւորագոյնն է անտարակոյս Ա-
տեւլապէրկի հանքերն և մասնաւորա-
պէս Կրոզդայի մետաղքն, որուն մուտքը
հօս 'ի պատկերի կը ներկայացընենք:

Ատեւլապէրկ՝ Լուպիանայի վարչու-
թեան մէջ պզտի քաղաք մ'է, համ-
անուն գաւառին գլխաւոր տեղի, հեռի
'ի Լուպիանայէ (Լայպախ) 38 քիլոմէթր
դէպ 'ի հարաւային արևմուտք: Զար-
մանալի քարանձաւը, որ քաղաքին ա-
նունն առաւ, Ատեւլապէրկէ քիչ հեռու
փոքր հովտի մը մէջ կը գտնուի, Լուէկ
լճին մօտ: Եւրոպիոյ ամենէն նշանաւոր
հանքն է, և տարածութեամբ և դեղեց-
կութեամբ թերևս բոլոր աշխարհիս:
Մէջը կրնաս պտըտիլ գրեթէ ինչուան
ուր թիլմէդը՝ ճամբաներու, սրահից,
նուրբ անցից, լայնատարր գահլճաց,
անձուկ սննեկաց, ուղիղ և ծամածուռ
սանդղոց (յորոց կ'եկլնս և կ'իջնես ու-
րիշ վերնակայ և ստորակայ այրեր)
լարերի թուի մը մէջ. ամեն կողմ
սփռուած է նախաշրջեղեղեան կենդա-
նեաց բրածոյ ոսկերքը կամ ծածկուած
ալապատդեան շիճաքարամբ, որ քե-
ղի կ'ընծայեն զանազան տեսիլներ,
մերթ հին պալատան մ'աւերակքը հան-
դիսացնելով, մերթ տաճարի մը մեծա-
վայելուչ կամարակապ սրահը. եր-
բեմն ամենասպիտակ վրաններ և կա-
խուած թեթև քօղեր, երբեմն մարդ-
կանց և կենդանեաց ամենէն օտա-
րած և պատկերներն:

Ատեւլապէրկի այրէս զատ, որ նըշա-
նաւորագոյնն է, կը համրուին այս
նկուղներէն կամ քարանձաւներէն ու-

րիշ հազարէն աւելի՝ բոլոր այն ալեձև
ընդարձակ երկրին վրայ սփռուած, որ
կ'ինկնայ Ապեանց Գարնիխէի և ճիւղ-
լիէի տակ՝ աւստրո-խաւական սահմա-
նապլոյն վրայ:

Այցելուք կ'իջնեն Ատեւլապէրկի այրն՝
առանձին կերպով լուսաւորուած հա-
րիւրաւոր մոմերով, և երկաթէ լայն
դռնէ մ'անցնելով կը գտնուին նորա-
նշան տեղ մը. ուր հարիւր հնչող ար-
ձագանգը ծածկուած 'ի խորն կը բազ-
մապատկեն հեղեղատի մը տխուր կար-
կաջը, որ բազմաշառաչ կը վազէ այն
անհուն ստորերկրեայ տեղեաց մէջ և
հօս կը կորսուի: Բօխը գետն է՝ որ
խորհրդաբար կը սողայ այն յաւիտե-
ական խաւարին մէջ, Կամիլէ մը
կ'անցնիս անկէ: Այս անուանի քար-
անձաւին բերնէն երեք կամ չորս քի-
լոմէդը հեռու՝ ուրիշ այրի մը մուտքը
կայ: Մատուալեւն անձան է՝ Ատեւ-
լապէրկինէն աւելի բարձր և անկէ աւե-
լի նշանաւոր շիճաքարանց ճախութեամբ
և զանազանութեամբ, այլ նոյնչափ ըն-
դարձակ չէ: Հօս կու գայ Բօխը կոր-
սուելու, որ այս ստորերկրեայ տեղայն
ծայրը լիճ մը կը ձևացընէ լցեալ բազ-
մաթիւ թրոդէիներով, եղական զե-
ռունք՝ որ արեւուն լոյսն երբեք չեն
տեսներ և որոնց վրայ շատ առասպել-
ներ կ'ան:

Չենք ուզեր հօս մանրամասնաբար
նկարագրել ամենայն տեսարաններն
զոր կ'ընծայեն քարանձաւըս. միայն ըն-
թերցողին կը թողունք երեւկայելու
այն զարմանալի պատկերն այնչափ մո-
մերու լուսով անդարդարձեալ և բեկ-